

Alenka Klemenc

Narodopisni drobiž iz Steletovih terenskih beležnic

Preden se je France Stele (1886–1972) navdušil za umetnost in z njo za umetnostno zgodovino – in postal pozneje eden treh njenih utemeljiteljev kot znanstvene vede pri nas¹ – ga je srce pravzaprav vleklo k t. i. ljudskemu blagu. To dejstvo je med drugim lepo vidno tudi iz uvodnega dela avtobiografske pripovedi, s katero se je leta 1939 predstavil v ljubljanskem klubu Rotary, saj je vanj vključil vrsto folklornih elementov in tako imenitnim rotarijskim sobratom pokazal, kako živo je še bilo ljudsko izročilo v njegovem domačem okolju v času njegovih mladih dni.² Kot zbiratelj narodopisnega gradiva, zlasti v zgodnjih letih, prav tako pa s svojim teoretičnim razmišljanjem si je utrdil ime tudi v etnografski stroki.³ V poznejših letih ni več načrtno zbiral, vendar je poleg objavljenega »precej gradiva še raztresenega po raznih zvežčičih«,⁴ tako tudi v njegovih znamenitih terenskih beležnicah. Vanje je ob neposrednih srečevanjih s spomeniki na terenu, ki ga je redno obiskoval kot konservator in tudi še kot univerzitetni učitelj, s svinčnikom sistematično zapisoval umetnostnozgodovinska opažanja, na zadnje, »neuradne« strani pa si je med drugimi marginalijami rad zabeležil kako folklorno notico. Tu zbrano gradivo v etnografiji vsebinsko po večini ne predstavlja novosti, zanimivo pa je, kaj je zbudilo Steletovo pozornost.

Tematike zaradi raznorodnosti ni moč natančneje razvrstiti po vsebinskih področjih. Za najustreznejši vrstni red predstavitve se je pokazala kronologija beležnic, sami zapisi pa žal povečini niso datirani, v glavnem manjkata tudi podatka o kraju »najdbe« ali pripovedovalcu. Zasilen pripomoček za določitev kraja in časa so torej lokacije umetnostnih spomenikov, ki so opisani v posamični beležnici, njihovi opisi pa dopolnjeni z datumom obiska. Žal je tudi to pomagalo relativne vrednosti, saj se v nekaj primerih, ko je narodopisni zaznamek vendarle datiran in lociran, ne kraj ne čas ne

¹ Poleg njega še njegova vrstnika po letih Izidor Cankar (1886–1958) in Vojeslav Mole (1886–1973).

² Gl. France Stele, *Moje življenje*, *Acta historiae artis Slovenica* 2, 1997, 161.

³ Prim. Ingrid Slavec Gradišnik, *Etnologija na Slovenskem*, Ljubljana 2000, na različnih straneh.

⁴ Emiljan Cevc, Steletovo predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, *Traditiones* 14, 1985, 125.

ujemata z nobenim terenskim zapiskom v isti beležnici. Tako, na primer, v zveščiču, v katerem je na zadnjih straneh zapisana pripoved Steletovega že močno ostarelega očeta – edino, kar je Stele od folklornega gradiva iz terenskih beležnic tudi objavil⁵ – med kraji, v katerih so nastajali umetnostnozgodovinski zapiski, sploh ni domačih Tunjic, datacije so iz leta 1929, razen ene, ki je iz leta poprej, in Stele pri objavi ni bil več gotov o natančnem datumu očetovega pripovedovanja, saj je kot čas navedel »1928 ali 1929«, torej se je tudi sam zanašal na datume svojih terenskih zapiskov. Zato so letnice, navedene pri nedatiranem gradivu, le okvirna časovna možnost.

Če gre za verzna besedila, se v prepisu vsak verz začne z novo vrsto, če za sklenjeno pripoved, teče neprekinjeno, pri nejasnih besedilih je prehod v novo vrsto nakazan s poševnico (/), ločila sledijo izvirnemu zapisu. Moji vstavki so v oglatem oklepaju, v izvorniku zabeleženi kraj, pripovedovalec ali datum pa so navedeni v narekovajih v komentarju.

1. Beležnica št. LXXXVIII, predzadnja stran; 1910⁶

Gruntar, kajžar kojke[?] jest / za 5 za 6 – za pit / morajna čeber[?] sklednk, / ušesa. As' ti reku všesa / [nečitljiva beseda] koleraba žganci / špeh

Terenski zapiski v beležnici so vsi iz leta 1920, in sicer iz okolice Škofje Loke (Sv. Križ-Kališe nad Železniki, Gosteče, Suha, Godešče, Crngrob, Križna gora), s širšega Gorenjskega (Žlebe; Bohinj; Bodešče, Žirovnica, Begunje; Mače, Preddvor; Sv. Jošt, Sp. Besnica), iz Dvora pri Polhovem Gradcu in Visokega pod Kureščkom.

2. Beležnica št. IV, zadnja stran; 1920

V Šalomóncah so izpulili kokošim repe da bi bile varne pred kugo ker kugo dobi kar [nečitljiva beseda] kugo

Po vsej verjetnosti gre za kraj Šalamenci v Prekmurju, kjer je Stele septembra 1920 (12.–14. 9.) obiskal Tišino in Mursko Soboto.

3. Beležnica št. XCIX, notranja stran prednje platnice; 1920

Legenda pravi, da so bili tako močni ljudje, da so dekleta v predpasniku nosila tisto kamenje.

»Tisto kamenje« se nanaša na notico pred tem stavkom, zapisano ob strani zelo shematične skice loka s temenskim sklepnikom: »Tišina / najstar. (roman. del iz / vel. kamenov) srednji / del« (= najstarejši, še romanski del je srednji, ki je iz velikih kamnov). Zapis se torej nanaša na neko arhitekturo v Tišini.⁷ Med 20. in 23. septembrom 1920 je Stele obiskal več krajev v Prekmurju, Halozah in na Dravskem polju, vendar med terenskimi zapiski v beležnici ni najti Tišine.

4. Beležnica št. XXI, str. 68^a; 1923

Meden kruhek

⁵ France Stele, Ljudsko izročilo iz Tunjic in iz kamniške okolice, *Slovenski etnograf* 16–17, 1963–1964 (1964), 340–341, št. 2. Rokopis je v terenski beležnici št. XLVII.

⁶ Beležnica je še iz Steletovih študentskih let.

⁷ Morda na cerkev, ki je sicer gotška, vendar je v starejši literaturi veljala za romansko (prim. npr. Josip Gruden, Starine železnih in salajskih Slovenov, *ČZN* 11, 1914, 107, op. 1). Stele je tišinsko cerkev na kratko opisal v drugi beležnici kak teden prej – prim. št. 2 v besedilu – , kjer pa ne omenja kamenite gradnje.

Raztopiti 1 l mlačnega mleka in 1 kg sladkorja in žlico medu in stepi 1 kg črne moke (pšenične). Ko je dobro stepeno, umešaj kvasni prašek in zlij na pekačo z visokim robom, da bo kruh za 2 prsta visok. Tega kruha pride prav dosti.

Fina ržena moka / [nečitljivi besedi] – med, mast, / vosek –

V beležnici so terenski zapiski s širšega področja Štajerske (Maribor, Dravograd, Sl. Gradec, Gomilsko, Žalec, Svetina, Glažuta, Vodruž, Rogaška Slatina, Žusem, Žamerk, Tinski Vrh, Lemberg, Žiče, Špitalič, Čadram, Sl. Bistrica, Celje, Šentgotard, Vransko) in s Sv. Jošta nad Kranjem in Križne gore nad Škofjo Loko. Datirani so od maja do avgusta 1923.

5. Beležnica št. XXII, zadnja stran; 1923

Po letih vojne in bolezni

Zapojem bratovski ljubezni

Moj prednik v top je bil prelit

Kitica je prečrtana, nato sledi:

Moj prednik je bil v top prelit,

jaz sem prišel vam mir znanit,

mrličem mir, ki v grobih spijo,

zemljani v sreči naj živijo.

Vlit sem bil v letu 1923 / po skrbi nabiralnega odbora / iz Zrkovc in Dogoš. / Zrkovce

16. VIII. 23.

V oklepaju je dodano: »Zvon pri Mariji D. V Brezju – napis.« Gre za župnijo Maribor - Brezje, kjer stoji cerkev Marije vnebovzete. Kraje okrog Maribora je Stele obiskal prav okoli navedenega datuma (14. 8. je npr. datiran terenski zapis iz Ruš in 17. 8. iz Hoč). Prečrtana kitica je morda prepis kakega nesprejetega osnutka za verze na zvonu.

6. Beležnica št. XLII, pred-predzadnja stran; 1926

Blagor mu, ki se spočije –

v Černi prsti v Bogu spi

Lepše solnce njemu sije –

lepša zarja rumeni

Žalujoča žena in otroci.

Pred tem: »Nagrobni napis na pokopališču pri D. M. v Brezju«. Gre za isto lokacijo kakor pri št. 5, med terenskimi zapiski, ki so vsi nastali med junijem in začetkom avgusta 1926, pa je ni najti, je pa v tem času v smeri Štajerske Stele obiskal Kozjansko in Prekmurje.

7. Beležnica št. XLVII, proti koncu zveščiča; 1929

Gorših fantov na svejtu ni

Kot so ti kranjski furmani

Po beli cesti furajo

pa slatko vince zvažajo

Luba Urška kelnarca

kakšna bo ncoj večerica

Večerja je pripravljena

Na mizo je postavljena

*Luba Urška kelnarca,
kolkešna je najna rajtenga
Koni so toji voz je toj
Ti si pa ljubi furman moj.*

Zapis je izredno težko berljiv. V njem se mešajo knjižni in narečni zapisi, zaporedje kitic je popolnoma pomešano, pravo zaporedje je označeno s puščicami (ki pa jih je domala nemogoče razvozlati) in z dodatki -pol- (= potem). Kitice sem torej razporedila bolj ali manj po svoji presoji. Beležnico je Stele uporabljal junija in julija 1929, na področju nekdanje Kranjske («kranjski» furmani!) je v tem času obiskal umetnostne spomenike okrog Škofje Loke, v Bohinju, v okolici Polhovoga Gradca, na Dolenjskem in Notranjskem.⁸

8. Beležnica št. LI, proti koncu zveščiča; 1929

*Eva pa prav: oh kaj bo pa zdej,
Na večno, na večno zaprt nam je rej –
Pred začetkom prvega verza: »A. Kržič:«. Na sosednji strani:
Jurčov stric so bli moj botr.
So pa djal' mojmo oč', k' so bli moj botr:
U šolo ga dejte, sej za drug' tkū ni.
Vste, to j' blo še listga leta,
k' niso cindhelcnov imel,
ampak so tolk cajta les ob les toukl',
de se j' ogn pokazov.*

*Zdej ni samo laška nevarnost,
zdej j' tud zelena nevarnost v'n udarla,
zdej pravjo, de tud' Japonc ajnrukajo.*

Nad besedilom: «† Prošt Sajovic». Čeprav je Stele tu zapisal oba »pripovedovalca«, je njuno pripoved moral zvedeti iz druge roke, saj sta bila oba takrat že pokojna. Janez Sajovic (1831–1917), ljubljanski stolni prošt (njegovo ime je Stele označil s križcem!), je bil doma z Visokega pri Kranju, Antona Kržiča (1846–1920) – nedvomno gre v prvem primeru zanj – je na okolico Kranja vezalo petnajstletno kaplanovanje v Preddvoru,⁹ tako da je za njuno izročilo Stele najverjetneje zvedel kje na tem področju. V beležnici je npr. terenski zapis od Sv. Jošta, datiran 17. julija 1929, druge lokacije (Štajerska, Prekmurje, Dolenjska, avstrijska Štajerska in Koroška), vse obiskane istega leta, ne pridejo v poštev.

9. Beležnica št. CXXV, zadnja stran; 1933

*Ta hiša meni sliši
Pa vendar moja ni
Saj kdor za menoj pride
Tud tisti njo zapusti
In tretjega do nesli
Mrliča ven iz nje*

⁸ V tej beležnici je tudi zapis očetovega pripovedovanja – prim. op. 5.

⁹ Za podatke glej *SBL*, 3, 185 (Sajovic) in *SBL*, 1, 578 (Kržič).

Prijatelj – vprašam te?

Čegava hiša je?

Nad tem: »Kuršinci 41«. Številka pri imenu kraja najbrž pomeni hišno številko in ne morda okrajšane letnice, saj je Stele beležnico polnil 1933 in 1939. Slovenske Gorice je obiskal v obeh letih, Kuršincev sicer ni med lokacijami, v več krajih blizu njih pa se je zadrževal leta 1933.

10. Beležnica št. XIX A, zadnja in predzadnja stran; 1934

Slava in čast ssv. apostelnoma

Petru in Pavlu

Spomin na Rim

V Kranju (Austria)

dne 13. junija 1901

Pavla Babič

Pripis ob strani: »Tekst glej druga stran«. Na prejšnji strani:

*Lepa gorenjska zarja nam oznanja
god mučenikov sv. Petra in Pavla,
kako srčno sta se vojskovala,
za Kristusa kri, življenje dala.*

*Kako hrabro sta na bojišču stala,
križa meča nista se prav nič bala,
za sveto vero hot'la sta trpeti
kroni mučenikov vekomaj imeti.*

*Prosim Vaju blaga mučenika
Rimske cerkve zvoljena Vladika,
naj nam sveto leto v srečo bo,
oh, odprita rajsko, večno nam nebo!*

Pripis ob strani: »Tre fontane / Pavla Babič«. Iz marca 1934 je v beležnici več Steletovih terenskih zapiskov iz Rima. Tamkajšnjo opatijo Tre Fontane, kjer med drugimi stoji tudi cerkev San Paolo alle Tre Fontane, in sicer na kraju domnevnega svetnikovega mučeništva, je obiskal 15. marca. »Sveto leto«, omenjeno v pesmi, je bilo leto 1900, ko so v Rim romali tudi Slovenci, možnost pridobitve svetoletnih odpustkov v domačem okolju pa je papež podaljšal še v leto 1901.¹⁰ Letnica 1901 v prvem delu zapisa je torej nejasna, morda je šlo za individualno romanje v Rim.

11. Beležnica št. CXXVI, proti koncu zveščiča; 1937

Kadar je huda suša, gredo nedolžna dekleta na Muro ogenj žgat. Vzamejo košaro, ki s svojim dnom more plavati po vodi, zložijo na nji les na križ v majhno grmado, jo zakurijo in sunejo košaro, da splava po vodi. Potem pokleknejo in molijo.

Če bi se udeležila obreda dekleta, ki ni več nedolžna, naj se varuje vožnje s čolnom po vodi, ker bi se za kazen potopila.

Obred smatrajo za skrivnost, ki se ne sme izdati.

¹⁰ O svetem letu prim. Metod Benedik, *Sveto leto. Od Bonifacija VIII. do Janeza Pavla II.*, Ljubljana 2001, 169–175. Organizirano slovensko romanje v Rim je bilo konec aprila 1900.

Pred zapisom: »Dokležovje – Prekmurje. Prip. 6./VIII. 1937 dekan I. Jerič v Turnišču.« Navedena datum in kraj se ujemata s terenskim zapiskom v tej beležnici. Duhovnik Ivan Jerič (1891–1975), častni kanonik, dekan, Maistrov borec, narodni delavec itn., je bil doma iz Dokležovja, v tem času pa je župnikoval v Turnišču.¹¹

12. Beležnica št. CXIX, str. 92^a; 1947

Zakaj maček kruh strese? Zato, da Sv. Duha ven strese. / Če mu ga daš, ga moraš (kruh) najprej poljubiti, potem ga pa ne strese. / Če daš mačku jed na dlani, ne bo vzela. (Prepričal sem se, da je kos »flancata« z majhnim obotavljanjem le vzela.)

Nad tem: »Tunjice 11. II. 1947«. V umetnostnozgodovinskem delu beležnice Tunjic ni najti, niti ne kakih bližnjih lokacij, tudi navedenega datuma ni pri nobenem terenskem zapisku.

13. Beležnica št. XIV A; 1959

»Počivavček« – Jezus v kipu ali sliki (Sv. Andrej, Sv. Peter nad Begunjami, kipec pri J. Veiderju iz kasnega XVIII. st.), sedeč, roki zloženi na kolenih, ko čaka na pribijanje na križ.

»Božja misel« – Jezus sedeč in žalosten, podpirajoč glavo z eno roko, tip t. zv. »Hrvatskega Kristusa«, ki mu je žal, da je Hrvata ustvaril, ali pred rojstno hišo očeta dr. VI. Mačka v Lesičnem pri Pilštajnu – ki mu je žal, da je Mačka ustvaril – ali po drugi verziji, ki mu je žal, da je ženo ustvaril.

»Krejs« – slikana znamenja ob potih, kjer so se ustavljali pogrebi in je bilo naslikano, kako se ustavlja pogreb s krsto – ker je duhovnik tu zapel Kirie¹² eleison! itd.

Primeri »Krež« iz ustoličenja Koroških vojvod, pesmi karolinške dobe itd.

Pred tem pojasnilo: »Ikongrafske označbe / sporočene 13. 7. 59 po dr. J. Veiderju«. Duhovnik in umetnostni zgodovinar Janez (Ivan) Veider (1896–1964) je bil ta čas župnik v Stari Loki.¹³

14. Beležnica št. XXVI A, zadnja stran; 1960

*Preljubi sv. Tilek s Krasa
daj mi moža do pasa
naj bo iz ila al s kamna
samo da bo možkega znamenja.*

Ob koncu pripis v oklepaju: »Sveto na Krasu«. V Svetem pri Komnu stoji cerkev sv. Egidija oz. Tilna, katere opis je v beležnici datiran z 8. novembrom 1960.

»Takole sem dobil, podajam vam, da sodite!« naj sklenem s Steletovimi besedami.¹⁴ Moj »prispevek« je le morebitna napačna transkripcija, saj je zapisovalčev rokopis pogosto komaj berljiv in mogoča so različna branja posamičnih črk. Raziskovalcem pa ostajajo v pomoč izvorni zapisi v terenskih beležnicah, iz celote katerih se bo dalo morda dognati kaj več o okoliščinah nastanka Steletovega narodopisnega drobiža.

¹¹ O Jeriču glej: Ivan Jerič, *Moji spomini*, Murska Sobota 2000, na različnih straneh.

¹² *Kyrie* je napačno zapisano z navadnim *i*.

¹³ Prim. *SBL*, 4, 386–387.

¹⁴ Emilijan Cevc, navedeno delo, 132.